

פרק 3 דילמות – בין שני עולמות

בפרק זה נעסוק בדילמות שיהודי התפוצות מתמודדים אֶתן לעתים, בשל רצונם לשמור על זהותם היהודית בסביבה לא יהודית. בתוך כך נעמוד גם על הדמיון בין דילמות של בני נוער בתפוצות לדילמות המעסיקות אותנו בישראל, וגם על ההבדלים ביניהן.

פרק 3
דילמות בין שני עולמות

מהו רצונו של יהודי בתפוצות – אלא שנים במצרים – בבית המקדש
פירוש למרות זאת הוא יאמר לנו על עקרי
וכפי על אף קרא נשאלים אנו...
כמראה הוא מספר העברים מסתפק על ידי איש מעדי,
יבא לנשואו ודג את המעדי, כמקובל המקור היה נאמן
משה לבנות מצרים לאורך פרוץ, שם הוא נחלק כהנים
שומרו את מנהגותיהם, משה מלך לנשואו המלך את
המנהגות שירי הדברים, וכך שינה כמה יחיד לכיבוש
והמספר איש מקרי המלך נהר פלטים...
המלך המבית מרצה קרא בנה יחיד למשה איש מעדי
"וכי מעדי היה משהו אלא למשה מעדי ומהו עבדי"
אשר הוא לך

כמו על משה, אשור למען על יחיד התמנות, שום אינם
נראים שנים מתמנות הארצים במדינותיהם.
זהו מרכיב שנות המעמד, מחלופים כמו כולם קראים
אותם מרכיב חיים אינם מוכנים בכיור כלליים ליום
המרים ומכירים שיהיה יחידים, שם אלא הם הדברים, כמות,
היחידים ישראלים, אך כמות שום אינם מוכנים לא
יחידים הם נשאלים במצבים מוכנים, המעדיים וילדות
שארם מוכנה לך.
ספורים זה נשאלו בהתמנות לילדות כולם, ששאל את
עמדתו וזה אחרת חיים בישראל מתמודדים עם
קשים בביתם ויבואם.

בפרק זה שתי יחידות:

- א. **בין שני עולמות – אתגרים בשמירת זהות יהודית בתפוצות**
- ב. **פעילויות משותפות לתלמידים מ"כאן" ולתלמידים מ"שם"**

יחידה א': בין שני עולמות אתגרים בשמירת זהות יהודית בתפוצות

מטרות היחידה

1. התלמידים יכירו ויבינו כמה אתגרים העומדים בפני מי שמבקשים לשמור על זהות יהודית, ובו בזמן להשתלב בחברה הכללית שהרוב בה אינם יהודים.
2. התלמידים יחושו קרבה ואהדה ליהודים החיים ברחבי העולם.
3. התלמידים יעמדו על הדמיון בין דילמות העשויות להעסיק אותם בחייהם כאן, במדינת ישראל, לבין הדילמות המעסיקות בני נוער יהודים ברחבי העולם, ועל ההבדלים ביניהם.

שימו לב!

הדמויות המופיעות בדילמות נקלעות למצבים שבהם הן נדרשות להגדיר את זהותן היהודית לעצמם ולאחרים. הדילמות מעמידות אותן מול שאלות מהותיות, כמו – עד כמה אני שייך לקהילה היהודית ועד כמה לחברה הכללית?

האמצעים הדרושים:

עמ' 47-59 בספר לתלמידים

מהלך הפעילות

1. פתיחה – הבהרת המושג "דילמה"
2. קריאת הדילמות והצגתן (בקבוצות)
3. דיון בעקבות הצגת הדילמות
4. "הזמנה לשיח"

שלב 1: פתיחה – הבהרת המושג "דילמה"

המורה תבהיר לתלמידים את המושגים "ערך", "קונפליקט" ו"דילמה".

דילמה
(מיוונית) מצב שבו אדם נדרש לבחור בין שני דברים, שהאחד מהם אינו טוב מהאחר

דילמות רבות נובעות מהתנגשות, בין שני ערכים.

למשל, בעל מכולת החזיר לקונה פחות מדי עודף. האם על הקונה להזהיר את חבריו מפני קנייה במכולת הזאת, או שעליו לשתוק ולהימנע מאמירת לשון הרע?

קונפליקט
(מלטינית) סכסוך, התנגשות.

אדם אינו מאמץ ערך אחד בלבד, אלא ערכים רבים, למשל, חברות, אמירת אמת, הימנעות מאמירת לשון הרע, צדק, יושר ועוד.

בנסיבות מסוימות ערכים אלו מתנגשים זה עם זה.

למשל, אמירת אמת עלולה להתנגש עם הימנעות מאמירת לשון הרע.

ערך
עיקרון שהאדם מעניק לו חשיבות ושעל פיו הוא שואף לפעול.

אפשר לשאול את התלמידים אילו ערכים חשובים בעיניהם, ואיזו התנהגות נגזרת, לדעתם, מערכים אלו.

למשל, אם התלמידים מזכירים את הערך חברות, אפשר לשאול אותם איך, לדעתם, צריך להתנהג חבר טוב.

לעתים קרובות יהודי התפוצות נקלעים לדילמות המחייבות אותם להחליט בין שמירה על מרכיבים מסוימים בזהותם היהודית (ערך אחד), לבין השתלבות בחברה הכללית (ערך אחר). לפניכם כמה דוגמאות לדילמות כאלה.

שלב 2: קריאת הדילמות והצגתן

בשלב זה יעבדו התלמידים בקבוצות (כשישה תלמידים בקבוצה). כל קבוצה תתמקד באירוע אחד, ולאחר קריאת האירוע ודיון קצר בקבוצה, תכין הצגה של כשבע דקות שתציג את הדילמה ואת הפתרון שהחליטה לאמץ.

שלב 3: דיון בעקבות הצגת הדילמות

לאחר כל הצגה תפתח המורה דיון. לפניכם כמה שאלות מנחות שאפשר להעלות לאחר כל הצגה.

שאלות שאפשר לשאול לאחר הצגת כל דילמה:

מהי הדילמה במקרה הזה?
אילו ערכים מתנגשים כאן?

איזה פתרון הציגה הקבוצה? האם פתרון זה הוא פשרה בין הערכים המתנגשים או העדפה של אחד מהם?

האם בקבוצה הייתה הסכמה על הפתרון הרצוי לדילמה, או שהיו חלוקי דעות בין החברים?
מה דעתם של שאר תלמידי הכיתה על הפתרון שהציעה הקבוצה? האם היו מעדיפים פתרון אחר?

איך הרגישו הנער או הנערה, גיבורי הדילמה, בעקבות ההחלטה שקיבלו (גאווה, סיפוק, מרירות, בדידות, תסכול וכו')?

מה משמעות החלטה שהתקבלה באשר לזהותם היהודית של הנערה או הנער?

איך היו מנמקים את החלטתם אנשים שבחרו לנהוג אחרת מהנער או הנערה בדילמה שלפניכם?

1. הדילמה של סאשה: משחק הכדורגל ובעיית הנאמנות הכפולה (עמ' 48-49 בספר לתלמיד)

דילמה זו מבליטה את המתח המהותי שיהודי התפוצות חיים בו. מצד אחד, הם רואים את עצמם אזרחים שווי זכויות במדינה שהם חיים בה, ודורשים שיתנהגו כלפיהם בהתאם. מצד אחר, הם חשים שייכות עמוקה לעם היהודי וליהדות במובן הרחב של המילה, ומזדהים עם מדינת ישראל.

בדרך כלל מי שאינם יהודים אינם מכירים יהודים רבים, ולכן יהודי התפוצות חשים לעתים שהם מייצגים את כל היהודים כלפי החברה הלא-יהודית – הם מרגישים שכל מעשה שיעשו יהודים עשוי להיחשב בעיני הלא-יהודים למעשה מקובל, ואפילו אופייני, לכל היהודים. משום כך, סאשה אינו חושש רק שתמיכתו בנבחרת ישראל תגביל את סיכוייו שלו להתקבל לקבוצה, אלא גם שתמיכתו תגרום לחבריו בקבוצת הכדורגל ולמאמן שלו לחשוב שאי אפשר לסמוך על יהודים. החשש שהוא עלול לגרום ליצירת דימוי שלילי של היהודים בעיני שכניהם, מחריף את הדילמה שהוא נתון בה.

רבים מיהודי התפוצות חשים הזדהות עם מדינת ישראל, לכן בסיפור שלפנינו רוב בני הקהילה היהודית בוחרים לשבת ביציע של אוהדי נבחרת ישראל ולעודד אותה. גם סאשה רוצה מאוד לשבת עם בני הקהילה שלו ולעודד את הקבוצה מישראל.

לאחר שהתלמידים הציגו את דרך שבה הם היו מתמודדים עם הבעיה של סאשה, רצוי לציין שבמקרה כזה אין ספק שיהיו יהודים שימנעו מלבוא למגרש ולצפות במשחק. "פתרון" כזה מדגיש אף הוא שיהודי התפוצות חיים בין שני עולמות, והוא מלמד עד כמה קשה להם, לפעמים, להביע את זהותם היהודית בלי חשש.

דין בדילמה – ראו שאלות מנחות בעמ' 3.

תגובות הילדים בפורום:

כדאי להכיר לתלמידים את הביטוי "נאמנות כפולה".

משהו על ספורטאים ישראלים ונאמנות כפולה

ייתכן שהתלמידים שמעו על שחקן הכדורסל הישראלי עודד קטש ששיחק בקבוצה היוונית פנתנייקוס, ובמשחק הגמר באליפות אירופה 1999-2000 שיחק נגד קבוצתו לשעבר, מכבי תל אביב. עודד קטש קלע סלים רבים לפנתנייקוס, ובכך העניק לה את הניצחון ואת גביע אירופה בכדורסל. עם זאת, הוא הביע את צערו על הפסדה של מכבי תל אביב ובעיקר על חלקו האישי בכך.

מעשיו של היהודי היחיד – מעשיהם של כלל היהודים

מגילת אסתר מספרת שמרדכי סירב להשתחוות לפני המן, המשנה למלך אחשורוש. בעיני המן, נחשב מרדכי לנציג של כל היהודים: "וַיֵּרָא הַמֶּן כִּי אֵין מֶרְדֵּכִי כָרַע וּמִשְׁתַּחֲוֶה לוֹ, וַיִּמְלֵא הַמֶּן חֲמָה. וַיִּבֶז בְּעֵינָיו לְשַׁלַּח יָד בְּמֶרְדֵּכִי לְבַדּוֹ כִּי הִגִּידוּ לוֹ אֵת עִם מֶרְדֵּכִי, וַיִּבְקֶשׂ הַמֶּן לְהַשְׁמִיד אֵת כָּל הַיְהוּדִים אֲשֶׁר בְּכָל מְלָכוֹת אַחַשְׁוֶרֶשׁ עִם מֶרְדֵּכִי." (אסתר ג', ה'-ו')

2. הדילמה של שרון: מבחן הברד ויום הכיפורים (עמ' 50-51 בספר לתלמיד)

אי־ההתאמה בין הלוח העברי לבין לוח השנה האזרחי הנהוג בארצות מגוריהם, מעמידה את יהודי התפוצות לעתים קרובות בדילמות שמתנגשים בהן, למשל, הרצון לשמור על אורח חיים יהודי והשאפה לקידום מקצועי. יהודי התפוצות משתדלים לצמצם את ההתנגשויות הללו ככל האפשר, בדרכים מגוונות. בצרפת, למשל, נציגי הקהילה מודיעים לאוניברסיטאות על מועדי החגים היהודיים ומבקשים שלא יערכו בהם מבחני גמר. עם זאת, הודעה זו אינה מחייבת את הנהלות האוניברסיטאות, ולעתים מתקיימים מבחנים בשבתות ובחגים יהודיים. כמו כן, עובדים יהודים שכירים, הן במגזר הפרטי הן במגזר הציבורי, מתבקשים לא פעם לעבוד בשבתות ובחגים.

באשר לילדים – במדינות שיש בהן לימודים בשבת, התלמידים היהודים נדרשים להתייצב בבתי הספר כמו כל התלמידים האחרים. זו אחת הסיבות העיקריות שהורים יהודים בוחרים לשלוח את ילדיהם לבתי ספר יהודיים. אולם כאשר הילדים יתבגרו וילמדו באוניברסיטה או יעבדו לפרנסתם, קרוב לוודאי שיצטרכו להתמודד גם הם עם דילמות הכרוכות בהתנגשות בין לוח השנה היהודי ללוח השנה האזרחי. בהמשך היחידה הדס (הילדה מישראל) תציג דילמה דומה, המבוססת על מקרה אמתי שהתרחש בישראל. (ראו עמ' 57 בספר לתלמידים).

דין בדילמה – ראו שאלות מנחות בעמ' 3.

תגובות הילדים בפורום

יש להדגיש את ההסברים של שרון: על פי הסיפור של שרון, למורה לא היו כוונות אנטישמיות והיא לא פסלה את שרון בגלל יהדותה, אולם היא לא הייתה מוכנה להתאים את לוח הזמנים של הקבוצה ללוח החגים היהודי. תגובת המורה מדגישה שאם יהודי התפוצות רוצים להשתלב לגמרי בחיי החברה הכללית, הם נדרשים לעתים להתפשר בעניין זהותם היהודית. אי־ההתאמה בין הלוח העברי ללוח השנה האזרחי מחזקת את תחושת השוני של יהודי התפוצות, והיא חלק מחייו של המיעוט היהודי בתפוצות.

3. הדילמה של דיוויד: תגובה, הבלגה או שתיקה (עמ' 52-53 בספר לתלמיד)

ייתכן שהתלמידים יתמהו כיצד תיתכן דילמה כזאת, ולכן רצוי להסביר את הרקע. במדינות רבות שוררת אווירה לא ידידותית כלפי מדינת ישראל, ואפילו אווירה אנטי־ישראלית. קרוב לוודאי שהמורה של דיוויד לא התכוונה לעורר דיון על מדינת ישראל ובמדיניותה, אלא חיברה משפטים "תמימים" מבחינתה, לצורך המבחן, משפטים המביעים אולי עמדות מקובלות בחברה (כפי שהיא לא הייתה חושבת שיתעורר פולמוס אם הייתה כותבת, למשל, שהגזענות היא תופעה נתעבת). אולם דיוויד, כיהודים רבים בתפוצות, מרגיש שמבחינה מסוימת הוא נציג של ישראל, ולכן הוא אינו מוכן שישראל תוצג רק מנקודת מבט אחת (שלילית) ושלא יוצגו גם הקשיים שישראל מתמודדת אתם (כפי שגם ישראלים לא היו מקבלים זאת, בין שהם חולקים על מדיניות המדינה בין שהם מסכימים עמה).

כאשר עיינו בעיתון "משקפיים יהודיים" של קהילה יהודית בצרפת, כבר ראינו שהמודעה על תחנת רדיו יהודית המשדרת חדשות מ"קול ישראל" (ראו עמ' 34) משקפת את הצורך של יהודי התפוצות לשמוע חדשות ממקור ישראלי, משום שהחדשות המשודרות בכלי התקשורת המקומיים במדינות רבות אינן מאוזנות, ולעתים קרובות מציגות את ישראל באור שלילי מאוד (כך, למשל, בצרפת ובאנגליה. בארצות הברית בדרך כלל האיזון נשמר).

מובן שדיוויד אינו יכול לשנות את המציאות הזאת לגמרי, אבל הוא אינו רוצה שייגרם עוול. יתרה מזו, הוא חושש שאם ישתוק ולא יצא נגד הגינוי של ישראל, לא רק שחבריו לכיתה לא ישמעו קול אחר, אלא הם גם יאמינו שהעמדות האלה נכונות. הרי גם הם רואים בדיוויד נציג של ישראל, ועשויים לראות בשתיקה שלו הסכמה עם הביקורת על ישראל.

עם זאת, דיוויד הוא רק ילד, ולא מזרחן מומחה, וייתכן שלא יצליח להגן על ישראל, ואולי עדיף לתת לדברים לעבור ולהישכח. נוסף על כך, דיוויד הוא תלמיד, והוא חושש שאם יגיב ויבקר את המורה, היא עלולה להתנכל לו.

דילמה זו מורכבת מאוד. מלבד הערכים המתנגשים, יש בה התלבטות באשר לדרך הפעולה היעילה ביותר: מחאה גלויה, מחאה מתונה, הבלגה, פנייה להורים, למנהלת ואף למשרד החינוך.

בספר מוצגות כמה דרכים להתמודד עם הבעיה. יש לעודד את התלמידים לחשוב על כמה פתרונות. למשל, דיוויד יכול להציע להכין מצגת על ישראל כדי להציג תמונה שלמה יותר של הדברים ואת עמדתו האישית.

דיון בדילמה – ראו שאלות מנחות בעמ' 3.

תגובות הילדים בפורום:

כבר ראינו בפרק 1 (בעמ' 17) שהיהודים בארצות הברית בדרך כלל אינם מרגישים עוינות מצד הסביבה הלא-יהודית, ובפרק 2 (בעקבות קריאת העיתון) למדנו שמצבם של יהודי צרפת מורכב יותר – בצרפת מקובל מאוד להציג את ישראל כמדינה תוקפנית.

עם התלמידים יחד אפשר לנסות להציע הסברים לתגובות של ז'רמי וג'ונתן למקרה. ייתכן שג'רמי מציע לדיוויד שלא להגיב משום שהניסיון שלו לימד אותו לחשוש מתגובותיהם של התלמידים האחרים, ואילו ג'ונתן, שחי בסביבה אוהדת יותר לישראל, אינו חושש מתגובות התלמידים האחרים. ייתכן גם שההבדל בתגובה אינו נובע מהשוני במקום המגורים, אלא מהבדלי האופי בין ז'רמי לג'ונתן.

4. הדילמה של דָבִי: פסח, פסחא וחופשת הסקי (עמ' 54-56 בספר לתלמיד)

גב' ספֶנְסֶר, אמה של ג'יין, חברתה הלא-יהודיה של דָבִי, מבטיחה לעשות הכול כדי שדבי לא תרגיש שונה. כוונתה טובה, אך היא מעידה שהיא אינה מבינה את הדילמה של דבי.

אמנם לא קל להיות שונה, אך יהודי התפוצות לא תמיד יוותרו בקלות על שונותם, מפני שהיא המבטאת את זהותם היהודית. דבי צריכה לשאול את עצמה שתי שאלות: האם היא מוכנה להשתתף בחג נוצרי? והאם היא מוכנה לוותר על החג היהודי – על השתתפות בליל הסדר, על המפגש המשפחתי ועל הימנעות מאכילת חמץ?

דיון בדילמה – ראו שאלות מנחות בעמ' 3.

כדאי לעודד את התלמידים להציע פתרונות יצירתיים לדילמה של דבי (כמו להצטרף למשפחה של ג'יין רק למחרת ליל הסדר) ולא להסתפק בהחלטה אם לנסוע או שלא לנסוע.

תגובות הילדים בפורום:

הדגש כאן הוא על חיפוש פשרה, ואפשר לראות בכך עדות לרצון העז לאחוז בשני העולמות (ובשתי הזהויות) גם יחד, ולקושי לוותר על אחד מהם.

5. הדילמה שהביאה הדס: דילמה מישראל (עמ' 56-59 בספר לתלמיד)

מבוא: הפורום

דברי סמואל מאפשרים לנו לחזור על אחת הסיבות העיקריות שהורים יהודים בתפוצות שולחים את ילדיהם לבתי ספר יהודיים: למנוע מהם, כל עוד אפשר, את הדילמות שעסקנו בהן עד כה. המצב במקסיקו מבחינה זו אחר מברוב התפוצות האחרות, משום ששם, כפי שסמואל מציין, כמעט כל התלמידים היהודים לומדים בבתי ספר יהודיים. עתה נתמקד בדילמה שהביאה הדס.

הדילמה מבוססת על מקרה אמיתי שאירע בישראל באוקטובר 2008.

רקע – על המציאות בארץ:

החוק בישראל מגן על זכותם של עובדים יהודים שלא לעבוד בשבתות ובחגים, כפי שהוא מגן על זכות העובדים המוסלמים שלא לעבוד בימי שישי ובחגי האסלאם, ועל זכותם של העובדים הנוצרים שלא לעבוד בימי ראשון ובחגי הנוצרים. עם זאת, יהודים רבים בארץ עובדים בשבתות ובחגים. העובדים במקצועות חיוניים (כמו רופאים ואחיות, שוטרים, אנשי צבא וכוחות הביטחון, עובדים במלונות וכדומה) נדרשים לעבוד בשבתות ובחגים.

מי שעובדים בשבתות ובחגים מקבלים, בדרך כלל, שכר גבוה יותר על עבודתם בימים האלה. אפשר לשאול את התלמידים מדוע מוצדק "לפצות" את העובדים בשבת בשכר גבוה יותר (עבודה בשבת מונעת מעובדים יום חופשה, בילוי עם בני משפחתם וכדומה).

יש גם יהודים העובדים בתפקידים שאינם חיוניים ועובדים בשבת במדינת ישראל. אפשר לשאול את התלמידים אם הוריהם עובדים בשבת, ואם הם מכירים תפקידים ומקצועות "לא חיוניים" המחייבים עבודה בשבת (מלצרים במסעדות הפתוחות בשבת, כדורגלנים, שחקני תאטרון ועוד).

דיון בדילמה – ראו שאלות מנחות בעמ' 3.

מידע להעשרת הדיון:

● יובל פרויליך לא שמח על החלטת בג"ץ (בית דין הגבוה לצדק) לחייב את איגוד הסייף לזכות אותו בניצחון טכני על סמך הישגיו הקודמים. אביו של יובל פרויליך הבהיר שבנו לא ינצל את פסיקת בג"ץ בעניינו כדי לצאת לתחרות בחו"ל, ואמר: "העניין לא היה בטיסה לאירופה אלא מדובר במאבק עקרוני לשוויון הזדמנויות. יובל לא יעפיל לתחרות על חשבון אחרים רק בגלל שסירב להתחרות בשבת. אנחנו נילחם על כך שתינתן לו הזדמנות להוכיח את עצמו כמו שהוא יודע, ולעלות לשלבים הבאים בזכות ולא בחסד".

● בג"ץ קבע שהתחרויות יערכו חציין בשבת וחציין בימי חול. ההחלטה הייתה תקפה לשנתיים בלבד. משפחתו של יובל פנתה שוב לבתי משפט והם ממתינים לפסיקה חדשה בדבר התחרויות בארץ.

בינתיים יובל משתתף בתחרויות בשבת (הוא לן במלונות קרובים למקום התחרות) וצובר ניצחונות בישראל ובזירה הבין-לאומית, ובכך – מציין אביו – הוא מגדיל את שמם של ישראל ושל הספורט הישראלי, ובזכותו נשמע המנון מדינת ישראל בתום התחרויות במדינות רבות בעולם. והוא מוסיף: "יובל כל שבועיים נמצא בחו"ל, שם אגב קל יותר להסתדר בשבת כי הכול מתנהל על ידי גויים. לא ברור לנו מדוע דווקא בארץ לא מתחשבים בספורטאים הדתיים".

תגובות הילדים בפורום

כדאי להתעכב על דברי הדס על זהות יהודית חילונית, ועל דברי ג'ונתן על העיקרון הבסיסי בדמוקרטיה – שלא לפגוע בזכויות של מיעוטים.

יחידה ב': פעילויות משותפות בין התלמידים מ"כאן" ומ"שם"

לפני הכול: באיזו שפה נתקשר?

ראו במדריך למורה ליחידה 1.

פעילות 1: שיח בין שתי הכיתות

בחרו כמה שאלות מתוך ה"הזמנה לשיח" (עמ' 60) ודונו בהן עם חברים מעבר לים.

פעילות 2: שיחה סביב דילמה

- ◀ לאחר שכל כיתה למדה את היחידה ושוחחה על הדילמות, בחרו בדילמה אחת שעליה ישוחחו שתי הכיתות יחד.
- ערכו הצבעה שבה יבחר כל תלמיד באיזו דילמה היה רוצה להתמקד. הדילמה שקיבלה את הקולות הרבים ביותר (משתי הכיתות) "תזכה" ועליה ישוחחו שתי הכיתות יחד.
  - כל כיתה תסכם את הדעות המגוונות שיעלו בדיון ותשלח את הסיכום לכיתה השנייה (אם אפשר, כדאי לפתוח "ויקיפייס" ולהעלות שם את הדעות. אפשר גם להעלות את הדעות ב"גוגלדוקס" משותף).
  - לאחר שתקראו את הדעות השונות, ערכו דיון: האם דעותיהם של התלמידים מחו"ל ומישראל היו דומות זו לזו? שונות זו מזו? האם הופתעתם מתגובה כלשהי?

